

A fény és a semmi között

ORBÁN OTTÓ ÉS PETŐFI SÁNDOR VERSBÉLI TALÁLKOZÁSAI

Hommage és hangkeverés

Orbán Ottó egyike a magyar líra legjelesebb stílusimitáló bravúrköltőinek. Kevés olyan sokhangú és irodalmi ihletettségében, imitációs eljárásaiban olyan széles spektrumot átfogva alkotó szerzőt találunk a magyar irodalomban, akinek sokszínűségét, sokhangúságát Orbánéhoz lehetne hasonlítani. A szerző pályája kezdetén dokumentáltan is¹ fájdalmasan élte meg színrelépése kritikai visszhangjában azt a vissza-visszatérő elmarasztalást, mely szerint sok előde, hatása között elvész (mi több, kérdés-ként merült fel, hogy van-e egyáltalán) egyéni hangja. Orbán imitációs technikái pályafutása éveit alatt igen sokat változtak is, a „puszta” megidézése, avagy a tiszteletadó főhajtás, hommage, illetve a költő-/íróelődök és kortársak csupán nevük, életrajzuk, egy-egy reflektált művük megidézése által megvalósított szerepeltetését („hivatkozását”) mind bonyolultabb maszkolási, hangtranszformációs technikák váltották fel a nyolcvanas évektől kezdve, kiváltképp a kilencvenes években elkezdődő, utolsó pályaszakasz során.² Számos olyan ismert, népszerű Orbán-verset idézhetünk emlékeztetünkbe, melyek efféle „kevert” technikákkal, a megidézett szerző és Orbán Ottó hangjának, lírai beszélőinek és életrajzi alakjainak szereplehetőségeiből (más-más arányokban, technikákkal) vegyítve születtek, akár konkrét művek, akár teljes szerzői életművek, netán egy-egy irodalmár a közfelfogásban megképződött, irodalmi-életrajzi „alakjának” megidézésével, szerepeltetésével. A híresebb példák közül hozható a *Melyben Balassi módján fohászkodik*, a *Vanitatum vanitas*, a *K. Dezső* vagy a *Vojtina recepcióesztétikája*. Utóbbi kapcsán külön kiemelendő, hogy (József Attila, Weöres Sándor, Pilinszky és Vörösmarty mellett) talán Arany János tekinthető (mind az általa ihletett versek arányában „mennyei”, mind fontossági alapon) Orbán Ottó egyik legmeghatározóbb irodalmi előképének, választott „irodalmi atyjának”-atyamesterének, ahogyan több szöveghelyen is (játékosan) hivatkozik rá. (Ld. pl.: „Mi hát a költészet, mesterek közt mester” [Arany Jánoshoz].)³ Mindezek fényében meglepő lehet talán, hogy Orbán Petőfi-viszonyáról (melynek jelentősége valóban csekélyebbnek látszik a

¹ Ld. pl.: „Az történt tehát velem, ami minden korok fiatal költőjével, aki újra és újra két pisztollyal a kezében áll ki az országútra, hogy megállítsa az arra haladó postakocsit: »Mars ki«, mondja tisztelettől elfúló hangon az elődöknek, majd zsebében a zsákmánnyal eltűnik abban a sűrű ködben, melynek köznapi neve: a jövő. Ami engem illet, arcátlanságomért ott bűnhődtem meg, ahol az a legérzékenyebben érintett, a verseimben. És ez így volt rendjén, egy zokszavam sem volt. Tiltakozni én mindig is az ellen tiltakoztam, hogy becsületes, országúti rabló lételemre sanda zsebtolvajként fogjanak pörbe”. Orbán Ottó: *Honnan jön a költő?*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1980, 62–63.

² Nyerges Gábor Ádám: *Hagyomány- és szerepviszonyok Orbán Ottó nyolcvanas évekbeli lírájában*, In *Irodalomtörténet*, 2020/3, 299–315.

³ Orbán Ottó: *Szép nyári nap, a párkák szótlannul figyelnek*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984, 25.

Vörösmarty- és Arany-hatásnál, még ha korántsem érdektelen avagy nemlétező) arányaiban vajmi kevés szó esik. Az alábbiakban ezen idáig kevésbé vizsgált viszonyról ejtek szót.

Orbán Ottó Petőfi-képe

Orbán Ottó, a gyermekkori, intézeti évek alatt, terápiás cézzal kpróált versírásról mint első alkotói élményeiről szólv (híres „csodagyerek”-korszakát felemlegetve), lényeges hangsúllyal kerül elő (ironikus kontextusban) Petőfi (szimbolikus) alakja Weöres Sándor kapcsán. „De visszatérve a versírási lázhoz, amikor ez kitört, Zoli meghívta hozzánk Weöres Sándort. Török Erzs, Farkas Ferenc és Weöres Sándor együtt jöttek ki. Arra emlékszem, hogy Sanyikán egy hihetetlenül koszos fehér ing volt, és hogy egyáltalában nem olyan volt, mint amilyennek egy költőt, például Petőfit, elképzeltük. A költőről annyit akkor már tudtunk, hogy féloldalt fekszik a földön, és a vérével írja a porba, hogy »Hazám!«, vagy valami ilyesmit. Ezt nagyon nehéz volt elképzelni erről a kis emberről.”⁴ Mint az idézetekből is kitetszik, Petőfi (illetve, pontosabban, a túlzó, giccsbe hajló, kultikus Petőfi-kép) viszonyítási pontként kerül elő mint a „tipikus”, idealizált [romantikus] költő jelölője. Hogy mennyire prototipikus volt ez a szimbolizációs megfeleltetés Orbán Ottó számára, mi sem bizonyítja ékeesebben, mint hogy a porba önnön vérével író költő képzete egyik versében is megjelenik, ugyanezen emlék felidézésekor: az alábbi részlet az 1990-es *A kozmikus gavallér* kötet *Merülő Orfeusz* című („A 75 éves Weöres Sándornak” ajánlott) verséből való – 1988-as datálással: „A józan ész fölháborítja, hogy a költészet nem való semmire. / Mentve a menthetőt, egy falvédőt remekel s fölakasztja a falra: / a költő oldalvást elnyúlva a földön haldokol / s vérével írja a porba: »Hazám!«”.⁵

Petőfi Orbán Ottó verseiben

Orbán Ottó verseinek Petőfi-émlítései, -allúziói és -megidézései között két jelentősebbet vélhetünk felfedezni. Míg a *Távlát a történethez* kötet *Petőfi* című darabja már címkijelölésében egyértelműsíti a költőelődhez való viszonyulást, *A XX. század költői* ugyancsak direkt ráutaló gesztussal (szintén már címében jelölve) kapcsolódik a Petőfi-œuvre-höz. (Előbbi mű egyedülként reprezentálja a Petőfi-viszonyulást Orbán maga válogatta és elrendezte, *A költészet hatalma* című, 1994-es tematikus válogatáskötetében, melynek sajátos narratív-kronológiai szerkesztésmódja afféle magán-költészettörténetet [szubjektív kánont] is kijelöl.) Mind a két szóban forgó Orbán-mű direkt, szövegszerű utalás által von be értelmezési tartományába egy-egy Petőfi-verset (a *Petőfi* 2-es számmal ellátott szakasza alcíme megegyezik az ismert Petőfi-darabbal: *A puszta, télen*). Mivel e két Orbán-vers, bár lényeges eltérésekkel, látszólag más-más technikával és szempontból utal vissza Petőfi alakjára és költészetére, más-más hangsúlyokkal, elemzésük során úgy találtam, bizonyos lényeges hasonlóságokat is mutatnak, elsősorban a Petőfi-szövegélőzmény/-örökség felhasználási funkcionyerése tekintetében. Az alábbiakban e két Orbán-vers és a „vonzástereikbe” bekapcsolt Petőfi-művek összehasonlító értelmezésére vállalkozom.

⁴ Orbán Ottó: *Honnan jön a költő?*, 66.

⁵ Orbán Ottó: *A kozmikus gavallér*, Orpheus Kiadó, Budapest, 1990, 83.

„Vers a hézagos értelmezésen”

A két számozott egységre elkülönített *Petőfi* 1-es szakaszában afféle verses kommentárt olvashatunk, mely Orbán Ottó Petőfi-képéről tudósít. Az említett szakaszban Petőfi „sorsát” említi a vers, melyet adott kontextusban egyszerre érthetünk Petőfi életútja, karakterisztikája és életműve orbáni olvasata jelölőjeként is. Petőfi műveiből kirajzolódó és életrajzából vélelmezett (mint Orbán számos költőelődöt megidéző versében, ezúttal sem elkülönített, inkább e kettő összekapcsolása által megalkotott) *karakterisztikája* először egy szimbolikus ellentétpár által mutatkozik meg: „az Alföld költője” és „a kávéházi, fiatal értelmiségi”, tehát az Orbán Ottót egyébként is foglalkoztató népi(es) és urbánus minőségekhez, jellegekhez egyaránt kapcsolható, azok találkozási pontjában is szimbolikus jelentőséggel szemlélhető szerzőként. Petőfi maga azonban a vers alapján nem azonos csupán ezen ellentétek összességével; *lángész, zseni* mivolta magyarázza, miért köthetjük egyaránt e két (rendre kibékíthetetlenül elkülönülő, ellentétes) irodalmi (irodalompolitikai) szemlélethez: „az üres mennybe döfött, csupasz elme”.⁶ A vers a következő sorban valamelyest árnyalja e lángész-képzetet is (összhangban azon korábban idézett szöveghellyel, mely esetében Orbán éppen a romantikus lángész-költő zsenikultuszának leegyszerűsítő és túlzó mivoltán ironizál Petőfit említve, aki *vérével ír a porba*), mikor is Petőfi zsenijét nem kizárólag az ösztönösség, impulzivitás által ragadja meg, hanem a tudatosság, megfontoltság, (művészi) higgadtság vonásait is karakterisztikájához kapcsolja az alábbi oximoron által: „Robespierre józanul őrjöngő szerelme”.⁷ A következő versszakban újfent ellentétek metszéspontja által kapunk képet a szerzőről, ezen ellentétek azonban már (szemben az Alföld–Pílvax ellentétpárjával) magukban is ironikusan túlzó ellentmondás általi feszültséget hordoznak, szándékos retorikai túlzásaik pedig szintén összhangban állnak a vérével író költő figurájának humoros képzetével: „Kiskun Homérosz? Hétköznapi lángész?”⁸ A két ironikusan ellentétező retorikai kérdés együttese is ironikus együttállást mutat: a világirodalom régi, nagy látnokköltője magyar, regionális közegbe helyezése és a lángész-zseni esetleges hétköznapisága egyszerre utal a kultikusan túlzó, retorikus felmagasztalás szólamai felé, miközben azokkal ellentétben álló, kisszerű minőségekkel találkoztatja őket. Látszólag *csupán* tréfálkozásnak tűnhet e minőségegyüttes, lévén egymással ellentétes, rapszodikus leírt szélsőértékek túlzónak ható, együttes említése által képződik meg Petőfi alakja. Azonban az ellentétek együttes felmutatását és együttes, paradox igazságát gyakorta (kiváltképp verses karakterizálásai esetében) felmutatni törekvő orbáni verslogikában ezek az első olvasásra nehezen avagy semmiképp összeegyeztethető ellentétek Petőfi *valódi* énjét, irodalmi alakjának ellentmondásosságában is „igazi” természetét pontosan visszatükröző, vázlatos jellemrajz elemeiként tűnnek föl. Elvégre a vers(szakasz) konklúziójában a korábbiaknál is túlzóbb ellentétek összességében állapodik meg a verses jellemzés, mikor is Petőfi (irodalmi/személyes) *habitusát* Orbán a(z) ezúttal *ulánus* harcoként) megszemélyesített Nap és bolygója, a Föld között haladó („vakító”) fényként ábrázolja: félúton a „harcosan” vakító égítést és a magyar vidék („a kuko-

⁶ Orbán Ottó: *Távlat a történethez*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1976, 10. (A kötet továbbiakban hivatkozott oldalszámait a fenti szövegkiadásra vonatkoznak.)

⁷ Uo.

⁸ Uo.

ricás”) között. A fény⁹ a Nap felől a Földre tűz, míg a Föld „üvölti közhelyeit”, Petőfi szállóigévé vált két programszavát, szabadságot, szerelmet, a megsemmisülés, semmissé válás fenyegettetése ellenében is dacolva. Az Orbán-versek önjellemzéseit alaposabban ismerő olvasó e megjelenítésről, a végtelen, legyőzhetetlen erővel-erőkkel dacoló, merész (egyszerre pátosszal és nevetséges kisszerűséggel ábrázolt) halandó alakjáról, ráismerhet az orbáni önidentifikáció egyik lényeges elemére: a (bármilyen) „harcot” rendre esélytelenül vállaló figura tragikomikus jellemrajzára, az akár a történelem viszontagságai, akár gyógyíthatatlan betegsége, akár az irodalmi élet „elnyomásai” ellenében is dacosan „kitartó”, „túlélő” Orbán-versekbéli *én* karakter alapvető vonására. Bár a vers (sok más költőtársról vagy -elődéről szóló Orbán-művel ellentétben) nem explicit módon fogalmazza meg a (versbéli) Petőfi és Orbán attitűdjei közötti párhuzamosságot, az életmű egészének kontextusában ez a hasonlítás mégis egyértelműen észlelhető.

„Kívül-belül füstölgő vereség”

E „csakazértis” dacoló, túlerővel szemben kitartó-harcoló-túlélő attitűd már csak azért is kiemelten fontos jelen elemzés szempontjából, ugyanis lényeges, adott vers értelmezési keretein túlmutató érvényű belátásokat megfogalmazó, rövid elemzésében Tarján Tamás is ezen attitűdöt emeli ki *A XX. század költőinek* egyik alapvető szövegszervező eleme gyanánt: „A főleg Ady költészete kapcsán »mégis-morálként« számmon tartott versalakító jelenség, a logika helyett az illogikusnak tűnő érzelmi hitelesítés történik Orbán lírájában is. Itt szükségképp Petőfi szavaira fonódva”.¹⁰ Mint látható, mindkét Orbán-féle Petőfi-versben kiemelt szerepet kap ez a „mégis-morál”. Fenntartva, hogy korántsem csak a Petőfi ihlette Orbán-versek kapcsán válik dominánssá ez az attitűd, Tarján megállapítása mégis figyelemre érdemes, amennyiben Orbán implicit önjellemzése e vonásának a Petőfi-émlítések, -felidézések láthatóan asszociatív segédvonalaként működnek. E (Petőfi esetében Orbán felől vélelmezett avagy projektált) jellemvonás tekinthető a két szerzői karakter Orbán által regisztrált közös pontjának, mely a legtöbb esetben a más szerzőket szerepeltető Orbán-versek logikai kiindulópontjaként kvázi-előfeltétele efféle megidézéseknek.

A XX. század költőiben ez az alaphelyzet, a reménytelenség-esélytelenség, kilátástalan szituáció, mellyel szemben kimutathatja dacos, „mégiscsak”-viszonyulását a lírai én, egyszerre tűnik fel szubjektív és közösségi, illetve univerzális probléma gyanánt. Ezzel szemben a felidézett Petőfi-vers, mellyel az Orbán-mű már a címadás által is diskurzusba lép, hangsúlyosan egy adott időben és térben konkrétan elhelyezhető, specifikus helyzetre hivatkozik: „Nagy munkát vállal az magára, / Ki most kezébe

⁹ Orbán asszociációs „beidegződéseiben” (műnemtől, műfajtól függetlenül) megfigyelhető Petőfi és a (valamiféle világló, tiszta) fény között tételezett, szoros fogalomtársítási kapcsolat, ahogy azt még az alábbi hasonlat megfogalmazása is szemlélteti, Nemes Nagy Ágnesről írt esszéjében: „...mint Hölderlin a maga görögségében vagy Petőfi a világszabadság zászlaja alatt, tehát a köznapokénál magasabb törvényt tudva, a szó fényesebb jelentése szerint”. Orbán Ottó: *Cédula a romokon*. Esszék és egyéb arcátlanóságok, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1994, 142.

¹⁰ Tarján Tamás: *Orbán Ottó: A XX. század költői*, Bárka Online, 2014. február 17. Interneten: <http://www.barkaonline.hu/uzenet-a-palackban/3873-uezenet-a-palackban-22> (Letöltve: 2022. 07. 30.)

lantot vesz”.¹¹ E meglehetősen direktsséggel hivatkozott *most* a vers keletkezési idejének magyarországi helyzetére utal, melyet a második versszak felütése ekképp fest le: „Pusztában bujdosunk, mint hajdan / Népével Mózes bujdosott”.

E helyzet kontextusában értelmezhető a versbeli ars poetica, egyszersmind felszólító érvényű költői program gyanánt is, a címben megjelölt XIX. századi költők számára. Azonban, mint arra, Petőfi versfunkció-értelmezései kapcsán, Margócsy István rávilágít: „Számítatlan helyet tudnánk idézni Petőfi megnyilatkozásaiból, melyek mind a költészet szolgáló funkcióját s talán nem túl frivol a szóhasználat: használati értékét hangsúlyozzák. Gyakorta nyilatkozik úgy ő, mintha versei, mint egyszerű rongyos vitézek, csupán arra lennének rendeltetve, hogy előkészítsék a terepet a majdani tett és tényleges küzdelem számára (»S eddig csak írtam, hol van még a tett?«), s mintha a legszebb költészeti aktus maga lenne a (rövidesen bekövetkező, bizonyára sikeres és dicsőséges) felszabadító harcban tanúsított hőstett (Legszebb versem stb.). Ám még e téren is figyelemre méltó, mily különös individualitással s kötöttségeknek semmiben nem engedelmeskedő, szinte önfejű szabadságvágygyal és szabadossággal él a költő”.¹² Ez utóbbi megállapítás láthatóan egybecseng az orbáni párhuzamvonás észlelésével, olyannyira, hogy az iménti idézet utolsó mondata akár egy Orbán Ottó verseinek lírai énjét karakterizáló leírásba is problémátlanul beilleszthető volna. Még akkor is lényeges szem előtt tartanunk e párhuzamosságot, ha összevetésük során a Petőfi-vers és az Orbán-féle, kvázi „válaszvers” közötti különbségek tűnnek hangsúlyosabbnak. A XIX. század költői alapszituáltságával ellentétben az Orbán-féle XX. századi vershelyzet alapproblémája jóval általánosabb érvényű és elvontabb, kevésbé egyértelműen megragadható, mint Petőfi 1847-es költeménye esetében: mint Orbán Ottó megannyi másik versében, ezúttal is a költészetnek, művészetnek „nem kedvező, rossz kor(szak)” (melyben, mint a felütésben olvashatjuk: „Kidöglik alólam a vers”),¹³ illetve egy nemzedéki-(irodalom)történeti jelenség („Letűnik a színről egy generáció”)¹⁴ metszetébe helyeződik a vers központi problémája. Mi több, a Petőfi-vers nagyon is konkrét *most*-jával szemben az Orbán-mű alapproblémája még a címben is megjelölt, a vers keletkezési idejét (1988) is magában foglaló századon is átívelő jelenségnek minősítetik mint „a századokon át nem gyógyuló baj”.¹⁵

Míg azonban a Petőfi-vers „hirdeti amaz aszketikus költészeti ideált, mely elveti a saját fájdalom és öröm eldalolásának jogát, s megátkozza ama költőket, kik elhajítják kezükből a nép *zászlaját*”,¹⁶ Orbánnál „[Ő]nmagát elszalasztó, vétkes, ki nem teljesítő nemzedék tagjaként szólal meg a versbeli alakmás, aki részint magukat hibáztatja a kudarcért, »a füstölgő vereségért«, részben (a címmel, a XX. század időmeghatározásával nyomatékosítva) a kort okolja”.¹⁷ Mint ebből is kitetszik, a két vers között már a lírai én önpozicionálása terén is alapvető különbség rejlik: Petőfi versében a preskriptív, korholó/programadó szerepkör a megszólított (XIX. századi) költők

¹¹ Kiemelés tőlem: Ny. G. Á.

¹² Margócsy István: *A szabad elvű Petőfi*, In Holmi, 1998/3, 316. (kiemelés az eredetiben).

¹³ Orbán Ottó: *A kozmikus gavallér*, 26. (A kötet továbbiakban hivatkozott oldalszámait a fenti szövegkiadásra vonatkoznak.)

¹⁴ Uő, *I. m.*, Uo.

¹⁵ Uő, *I. m.*, Uo.

¹⁶ Margócsy István: *A szabad elvű Petőfi*, uo. (kiemelés az eredetiben).

¹⁷ Tarján Tamás: *Orbán Ottó: A XX. század költői*, uo.

csoportján kívülre helyezi a műben megszólaló egyént – eközben Orbán Ottó versbeszélője *belülről*, az általa negatívan lefestett, eltúnőfélben lévő és kudarcot valló generáció tagjaként szól (vö. pl.: Petőfinél „Ha nem tudsz mást, mint eldalolni / Saját fájdalomad s örömed: / Nincs rád szüksége a világnak”,¹⁸ illetve Orbánnál „Letűnik a színről egy generáció // a nemzedékem”,¹⁹ illetve „Egyikünkéből sem lett isten fia”).²⁰

A legélesebben kirajzolódó ellentét azonban, természetesen, a versek költészetről, illetve a költészet *funkciójának* megítéléséről, ideális felfogásáról való állításai, vélekedései között található. A Petőfi-vers programja (melynek kereteit még magára a Petőfi-életműre sem szerencsés kiterjeszteni, elvégre, ahogy Margócsy István is megjegyzi, a szerző „költészetének egésze nyíltan szemben áll ezzel az igénnyel és poétikával”)²¹ szerint elutasított-kárhoztatott individuális-szubjektív verselés az Orbán-műben immáron (noha színleg *értelmetlenként*), mégis a versbeli értékskálán egyértelműen pozitívan jelenik meg: „Mi csillog mégis itt Miféle szerelem / Lidérces szelleme játszik velem // hogy a rám maradt beszédes csodát / épségben sértetlenül adjam át // Csak tudnám nyöszörgök kinek-minek / A senkinek súgja a semminek”.²² (Az ellentétek regisztrálása közben a két Orbán-féle Petőfi-vers párhuzamaként észlelhetjük, hogy mindkét esetben – Tarján Tamás találó megfogalmazását kölcsönvéve – „az univerzum nihilje”, tehát „a semmi” tűnik fel azon legyőzhetetlen erejű, végső fenyegetettségképp, mellyel a *Petőfi*ben Petőfi, *A XX. század költőiben* az orbáni versbeszélő én szembeszegül.)

Ahogy Tarján Tamás rámutat: *A XIX. század költői* végén kibomló, nagyszabású, utópikus idilli jövőkép(-lehetőség) („Ha majd a bőség kosarából / Mindenki egyaránt vehet, / Ha majd a jognak asztalánál / Mind egyaránt foglal helyet, / Ha majd a szellem napvilága / Ragyog minden ház ablakán: / Akkor mondhatjuk, hogy megálljunk, / Mert itt van már a Kánaán!”) megvalósulásának kudarcáról tudósít az Orbán-féle, következő, XX. századi helyzetjelentés, melynek értelmében Orbánék „[N]emzedéke, a XX. század költőinek egy csoportja (vagy akár összessége) a vers szerint nem adott számot talentumáról, másfelől »a véreres ég« alatt csak a vereséget, veszteséget kapta századától”.²³ Ez a summázat teljes összhangban áll a rendre borús-tragikus, pesszimista és kiábrándult orbáni történelemszemlélettel, mely a jelenvaló korszak visszaságáiból, valamint a történelem menetének *törvényszerűen* bemutatott működéséből gyakorta egy már visszafordíthatatlanul romlásnak indult, ilyesformán pedig a jövőbe is projektálható székeszisztem-pesszimizmust közvetít. Még mindig Tarján értelmezésénél maradva, emellett, illetve pontosan ennek fényében nyeri el rendkívüli fontosságát az Orbán-versek jellemző „mégis”-attitűdje, a reménytelenség, kilátástalanság, a racionalitás felől illogikusnak tűnő *csoda* észlelése avagy reménylése, mely csoda minden esetben az ember különleges (művészeti, tudományos, gondolkodási-alkotási) képességének felmagasztalása, sosem valami ember *fölött* álló, transzcendens erő beavatkozása. Ez esetben: „Mégis: ama »végtelen egész« – fejeződik be három részre szakadtan is egységben, fokozással érvelve, a vereség felett diadalt a

¹⁸ Kiemelés tőlem: Ny. G. Á.

¹⁹ Hivatkozott kiadás, 26. (kiemelés tőlem: Ny. G. Á.).

²⁰ Hivatkozott kiadás, Uo. (kiemelés tőlem: Ny. G. Á.).

²¹ Margócsy István: *A szabad elvű Petőfi*, uo.

²² Hivatkozott kiadás, Uo.

²³ Tarján Tamás: *Orbán Ottó: A XX. század költői*, uo.

»verés«-ben keresve a vers – »majd végigver mindent mint a tavasz zöld ostora / a tetszhalott ágat Ne add föl Ne add föl soha«”.²⁴ E végkicsengést érdemes összevetni a Petőfi-vers utolsó versszakában megfogalmazott felszólítással: „És addig? addig nincs megnyugvás, / Addig folyvást küszködni kell”. Holott, mint *A XIX. század költői* zárlatából is kitetszik; e jobbra törekvés, küszködés (legalábbis az emberi élet keretein belül) *racionálisan* szintűgy nem kecsegtet sok jóval, ahogyan az orbáni „Ne add föl soha” intelme sem: „Talán az élet, munkáinkért, / Nem fog fizetni semmivel, / De a halál majd szemeinket / Szelíd, lágy csókkal zárja be, / S virágkötéllal, selyempárnán / Bocsát le a föld mélyibe”. A megdicsőülés, megnyugvás, a „fizetség” Petőfi versében éppúgy a földi lét keretein kívül képzelhető csak el, ahogyan „a logika helyett az illogikusnak tűnő érzelmi hitelesítés történik Orbán lírájában is”.²⁵ *A XIX. század költői*-ben megfigyelhető (leginkább talán visszafogott, tragikus optimizmusként körülírható) hangoltságot *A XX. század költői*-ben éppen a két vers időbeli kapcsolata, a keletkezésük között eltelt közel másfél évszázad távlatának (tapasztalatainak) implicit versebe építésével (melynek legfőbb és leginkább szembetűnő aktusa a Petőfi-vers címének kisebb átalakítással való *átvétele*) hangolja a maga versét Petőfiénél borúsabb, tragikusabb kicsengésű (ám, mint a fentiekből is kitetszik, továbbra sem *teljesen reményvesztett* állapotot leíró) alkotássá Orbán Ottó. Dacára *A XIX. század költői* soraiban meglehetősen szigorúsággal megfogalmazott Petőfi-féle költészeti program és Orbán verseszménye közötti (*A XX. század költői*-ben hangsúllyal jelzett) különbségeknek, Orbán Ottó (lírai beszélője) és a verseiben alkotott Petőfi-kép habitusbeli hasonlóságain felül, úgy gondolom, e történelmi távlat, a Petőfi-féle „most” és „ha majd”, illetve az Orbán-féle kor(szak)kritika időbelisége által határolt, tragikus történelmi romlás-avagy kudarcnarratíva kontextusa az orbáni Petőfi-újraírás legfőbb poétikai sajátossága.

„behúz a sorsa két csillag között, a résen”

S bármily meglepően hathat, az első ránézésre másképp szerveződő *Petőfi* című vers is, úgy vélem, hasonló költészeti effektust működtet. A mű egyik legfeltűnőbb formai megoldása a vers két részre tagolása, azon belül is a két rész nem konzekvens címadási eljárása: míg az első szakasz fölött (al)cím gyanánt csak egy 1-es szám áll, a kettes számmal megjelölt második külön címet is kap. *A puszta, télen* alcímű szakasz direkt intertextualitással ismétli az ismert Petőfi-mű címét. Feltűnő, első olvasásra akár értelemzavaró-elidegenítő eljárásnak is észlelhető e (váratlansága által még hangsúlyosabbá váló) stílári, tartalmi „törés” a két rövidke versegység között. Elvégre a közös cím alá rendezés és az első szakaszban Petőfi tematizálása, a másodikban az alcím intertextusa által megteremtett Petőfi-viszony meglétén kívül színleg nem találni olyan logikai kapcsolódási pontot, mely e két szövegegységet egyazon mű szervesen összefüggő darabjaivá avanszálná. Azonban, összevetve a Petőfi-féle *A puszta, télen* az Orbán Ottó által írttal, úgy vélem, hasonló típusú, a két vers időtávlatának kontextusa által megteremtett referenciális viszonyt fedezhetünk föl, mint a XIX. és a XX. század költőinek címzett darabokban – melynek tételezése visszamenőleges többletértelemmel látja el az 1-es szakasz azon sorát, melyben „behúz a sorsa két csillag

²⁴ Uo.

²⁵ Uo.

között, a résen”.²⁶ Míg a Petőfi-vers melankolikus életképjellege a pusztának hol statikus, már-már kihalt, lassú, mozdulatlan állapotát, hol a természeti erők fenyegető-pusztító erejét mutatja be (a versbeszéd kedélyes, anekdotikus hangvétele és az ábrázoltak között feszültséget keltve), Orbán Ottónál a versbeszéd zaklatott, töredékes, több(minimum: két-)szólamúan szcenírozó, a leírás helyszíne pedig sivár és pusztuló (elpusztított) táj, ahol éppen (véltetően) súlyos közlekedési balesetnek lehetünk szemtanúi. A Petőfi-vers szcenikáját főleg a hiány („A sok kincsnek a tél csak hült helyét leli. // Nincs ott kinn a juhnyáj méla kolompjával, / Sem a pásztorlegény kesergő sípjával”; „Üres most a halászkunyhó és a csószház”), a csend („S a dalos madarak / Mind elnémultanak, / Nem szól a harsogó haris a fű közül, / Még csak egy kicsiny kis prücsök sem hegedül”; „Csendesek a tanyák, a jószág benn szénáz”), lassúság, dermedtség („Mint befagyott tenger, olyan a sík határ, / Alant röpül a nap, mint a fáradt madár”; „Leveles dohányát a béres leveszi / [...] Pipát húz ki, rátölt, és lomhán szipákol”) és kihaltság („Egy-egy bozontos bús tinó el-elbődül”; „S oda-odanéz: nem üres-e a jászol? / De még a csárdák is ugyancsak hallgatnak”; „Hóval söpörték be a szelek az utat”) szervezi. Orbán *A pusztá, télen*jében viszont olyan vidék jelenik meg, mely nem pusztán a természet átmeneti (körforgásos) változása által (épp) kihalt, hanem agresszióra, de legalábbis az emberi jelenléttől nem függetleníthető, nem pusztán természeti eredetű pusztításra utaló képek, képtöredékek sejtetik e közeg alakulástörténetének (szilánkos) narratíváját: a kiégett viskók, a kietlen bolygó, de kiváltkép a tűz és a fafeldolgozás egyes munkafázisainak („a szeletelőgép a kattogás a csíkokra szabdalt / a fölfűrészelt a legyalult”)²⁷ emlegetése által, miközben a vers központi történéssora egy vélhetően emberi mulasztásból eredő közúti baleset kép(töredék)eit sejteti: „berregő dögvész a kamionsofőr / fékez”;²⁸ „AZ ÚRVEZETŐ nagy gyakorlattal / kifordul befordul átfordul megfordul fölfordul”.²⁹ A pusztítás szimbolikusan „a halál anyagja” képeben jelenik meg, akinek színrelépésekor ismételtelen előkerül (a cigarettára gyújtás által) a tűz képzetköre. A töredékes versbeszédéből nem áll(ítható) össze teljes bizonyossággal visszafejthető narratíva, amennyiben a versben olvashatók alapján nem dönthető el egyértelműen, hogy a kiégett viskók és a kietlen bolygó a téli pusztán játszódó eseménysort megelőző (állandósult) állapot képei-e, avagy (olvasatomban ez tűnik valószínűbbnek) a rövid vers(rész) két idősíki, (kiváltó) ok és okozat fázisképeiből szervezi-e az általunk olvasott, összekevert időrendű szekvenciát. Ez utóbbi esetben így nézne ki a vers „cselekménysorának” kronologikusan újrendezett egymásutánisága: a 1) feldolgozott (fűrészelt, legyalult stb.) faanyagot szállító kamion 2) sofőre hirtelen fékezni kényszerülve, a járművel [a vélhetően csúszós úton?] 3) „kifordul befordul átfordul megfordul fölfordul”,³⁰ és 4) „az árokban a [...] a széttört szélvédő mögött”³¹ végzi, minek következtében 5) pusztító tűz tör ki, melynek „képkockái” a vers(rész) eleje („a kiégett viskók / VÁSÁROLJON KARÁCSONYRA fák városok a tűz / országok fák földrészek fák NEKEM AZTÁN a tűz”)³²

²⁶ Hivatkozott kiadás, 10.

²⁷ Hivatkozott kiadás, 11.

²⁸ Hivatkozott kiadás, Uo.

²⁹ Hivatkozott kiadás, Uo.

³⁰ Hivatkozott kiadás, Uo.

³¹ Hivatkozott kiadás, Uo.

³² Hivatkozott kiadás, Uo.

és – más perspektívából, „a halál angyalá”-ra fókuszálva – vége felé is felvillannak: „a halál angyala kiszáll / rágyújt kioldja bombáit reflektoroz”.³³ Míg a Petőfi-vers a maga melankolikus, nyár és tél különbségét elsősorban pozitív konnotációjú elemek hiánya által lefestő pusztaképe (kiváltképp utolsó előtti versszakában, a betyár alakját egyszerre fenyegető és fenyegetett módon megfestve), bár feszültséget és kihaltságot, a természeti erők pusztító erejét mutatja meg, rezzenetlen-mozdulatlan tájleírása sajátos harmóniát tükröz. Orbán *A pusztá télen*jében szemünk láttára bontakozik ki (bárhogyan is interpretáljuk a versrészben olvasottakat, minden esetben) *emberi tevékenységből fakadó*, szörnyű pusztítás. Továbbá, míg a Petőfi-versben éppen mivel a természeti erők alakítják a téli pusztaképet, kimondatlanul is benne foglaltatik e szomorkás, helyenként fenyegető tájállapot megváltozásának, tavasszal-nyáron való „új-jászületesének” bizonyossága; az Orbán-változatban semmi olyasféle megnyugtató konklúzióra nem juthat az olvasó, egyetlen arra irányuló utalást nem találhat, mely alapján a versben bemutatott pusztulás ne tűnne permanensnek, de legalábbis csupán egyetlen évszak lefolyása során helyreáll(íthat)ónak. Körforgás helyett hosszú távú romlás, leépülés jellemzi Orbán téli pusztájának projektálható jövőjét, melyet (érdekes összevetni a ráérősen, „lomhán”, idillikus békeességben pipára gyújtó béres képét Petőfinél az Orbánnál rágyújtó halál angyaláéval) talán nem túlzás akár a két vers keletkezése által átfogott időintervallumban megváltozott világállapot, emberi viselkedés(kultúra) (vagy akár: az árnyoldalai felől mutatott technikai fejlődés) romlásnarratívájaként értelmeznünk. Úgy gondolom, ha más-más direktségi fokkal is, de alapvetően hasonló viszonyteremtő eljárással építi be Orbán egyik, illetve másik versének kontextusába a Petőfi-féle verselőzményeket: utóbbiak jelölik az Orbán-versekben megmutatkozó, sivár állapotokhoz („most”) képest mindig pozitívabbnak feltűnő „akkor”-t. E nem látványosan, rendre leginkább a címézetek intertextusaival jelölt-megteremtett egymásra tükröztetés az Orbán-féle Petőfi-újraírások lényegi elemének tűnik.

Appendix: egy-egy este otthon

Jelen dolgozat keretei közt csak kitérő gyanánt áll módomban utalni rá, de nem csupán az elemzett két versben él Orbán Ottó egy Petőfi-műre való direkt intertextuális utalással a címadás során. A XX. század költőit is magában foglaló *A kozmikus gavallér* kötet *Egy estém otthon* című darabja szintén egy ismert Petőfi-költemény címét kölcsönzi: az Orbán-féle „átirat” ez esetben sokkal látványosabban épít az eredeti versszövegre, mint *A pusztá, télen*, és kevésbé egyértelműen, mint a kötet másik Petőfi-variánsában. Mindazonáltal feltűnő, hogy mindhárom olyan esetben, mikor Orbán egy Petőfi-verselőzményre építi művét – s ezt a kapcsolódást a címadás gesztusával jelzi –, kulcsszerephez jut a Petőfi eredetije és Orbán *változata* közötti időbeli távlat által explicite/implicit az Orbán-vers(ek) asszociatív terébe épülő többletjelentés; amennyiben ezek az orbáni verskontextusok mindig „bekebelezik”, magukba építik az eredetiekét is, s az Orbán-mű jelentésmátrixába lényeges hangsúllyal épül be a Petőfi-eredetikehez képest érzékelhető változ[tat]ások, cserék, behelyettesítések jelenléte. A következő példában is Orbán későbbi verse sötétebb színezetet, drámaibb hangoltságot nyer az által, hogy a Petőfi-„előzményre” visszaautalva *ahhoz képest is* rosszabb,

³³ Hivatkozott kiadás, Uo.

kilátástalanabb helyzetet fest le. Az *Egy estém otthon* esetében, míg a Petőfi-vers egy – nem feszültségmentes, mégis – többé-kevésbé idilliként megrajzolt, meghitt életképet ír le a hazalátogató költő beszélgetéséről szüleivel, addig Orbánnál az eredeti kép tragikogroteszk kiforgatását olvashatjuk: a fiatal poéta hazalátogatása helyett az „öreg” költő otthonában vizitál a halál („Csont úr, a végrehajtó”), az apa-fia beszélgetés, melyben az apa értetlenül, kritizálva minősíti fia pályaválasztását, lejátszódik a halál és az orbáni versbeszélő között, azonban ez esetben már nem a költői pálya mint nagyobb részt jövőbeli lehetőség potenciális esélyeit, hanem a már odáig bejárt utat, eredményeit a vég(leg)esség perspektívájából lekicsinyelve. Míg Petőfi életképében az otthon töltött este egy fiatalembernek szülei viszontlátása fölött érzett örömet rögzíti, Orbán verse a halálhoz mind közelebb kerülő öreg, beteg szubjektum kétségbeesett kísérleteit, melyekkel életéhez kötődni próbál („görcsösen lehunytt szemmel / az élet képeit memorizálom”).³⁴

³⁴ Hivatkozott kiadás, 30.

